

УДК 378.4 (438)

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/67-1-12>

Оксана ГИСА,

orcid.org/0000-0003-2236-7498

кандидат мистецтвознавства,

доцент кафедри музикознавства та методики музичного мистецтва

Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка

(Тернопіль, Україна) *oksana.hysa@gmail.com*

БОГУСЛАВ ШЕФФЕР У КОНТЕКСТІ РОЗВИТКУ КРАКІВСЬКОЇ КОМПОЗИТОРСЬКОЇ ШКОЛИ Й ПРЕДСТАВЛЕННЯ ОСНОВ ТЕОРІЇ-ПРАКТИКИ АВАНГАРДУ

У статті охарактеризовано творчу діяльність Богуслава Шеффера – одного із найоригінальніших митців ХХ і ХХІ століття, його називають батьком нової музики в Польщі. Композитор автор 40 п'єс, багатьох публікацій про сучасну музику, а також автор понад 50 музичних композицій, Б. Шеффер також є графічним дизайнером і одним із найбільш часто виконуваних сьогодні драматургів у Польщі. В своїй творчості композитор окрім пошуку нових музично-виразних засобів (гасло авангарду – «знайди свій звук»), спирається на творчість вже академізованих на той час А. Шенберга, А.Веберна, О.Месіана та інших, показових у позиції послідовного а-традиціоналізму на відповідному історичному етапі.

Серед його найбільш значущих композицій слід відмітити: “Scenariusz dla nieistniejącego, ale możliwego aktora instrumentalnego” (1963), “Kwartet dla czterech aktorów” (1966), “Próby” (1989), “Kiedy” (1993) та інші. Ці п'єси були перекладені багатьма мовами та на сценах різних театрів у Лондоні, Парижі, Відні, Римі, Афінах, Мадриді, Боготі, Нью-Йорку, Лос-Анджелесі та Торонто. Одним із перших польських композиторів, він почав займатися електронною музикою.

На сьогодні Богуслав Шеффер є однією із найбільш оригінальних постатей польського музичного життя. Він характеризувався надзвичайно широким творчим діапазоном зацікавленням, як композитора його цікавили експерименти з новими формами, жанрами і стилями.

Методологія дослідження полягає в застосуванні культурно- історичного та індивідуально-творчого явища сучасної музикознавчої персоналістики. Метод феноменального аналізу – для з'ясування сутності творчого феномена універсальних творчих особистостей на прикладі композиторської спадщини Богуслава Шеффера. У праці використаний метод біографістики – у вивченні життєвого шляху творчої особистості Богуслава Шеффера а також метод теоретичного узагальнення (для підбиття підсумків). Наукова новизна роботи полягає у виявленні специфічних рис модерно-авангарду у творчості Богуслава Шеффера.

Ключові слова: універсал-композитор, модерно-авангард, європейська музика, слов'янська культурна традиція, творча особистість.

Оксана HUSA,

orcid.org/0000-0003-2236-7498

Candidate of Arts,

Associate Professor at the Department of Musicology and Methodology of Musical Art

Ternopil National Pedagogical Volodymyr Hnatyuk University

(Ternopil, Ukraine) *oksana.hysa@gmail.com*

BOHUSLAV SCHAEFFER IN THE CONTEXT OF THE DEVELOPMENT OF THE KRAKÓW SCHOOL OF COMPOSERS AND THE PRESENTATION OF THE BASICS OF AVANT-GARDE THEORY AND PRACTICE

The article describes the creative activity of Bohuslav Schaeffer – one of the most original artists of the 20th and 21st centuries, he is called the father of new music in Poland. Composer author of 40 plays, many publications on contemporary music, as well as author of more than 50 musical compositions, B. Schaeffer is also a graphic designer and one of the most frequently performed playwrights in Poland today. In his work, the composer, in addition to searching for new musical and expressive means (the slogan of the avant-garde is "find your sound"), relies on the works of A. Schoenberg, A. Webern, O. Messian and others who were already academicized at the time, and others, demonstrative in the position of a consistent a- traditionalism at the corresponding historical stage.

Among his most significant compositions, it should be noted: “Scenariusz dla nieistniejącego, ale muzkogo aktora instrumentalnego” (1963), “Kwartet dla czterech aktorów”(1966), “Próby” (1989), “Kiedy” (1993) and

others. These plays have been translated into many languages and staged in various theaters in London, Paris, Vienna, Rome, Athens, Madrid, Bogotá, New York, Los Angeles and Toronto. One of the first Polish composers, he started working on electronic music.

Today, Boguslaw Schaeffer is one of the most original figures of Polish musical life. He was characterized by an extremely wide creative range of interests, as a composer he was interested in experiments with new forms, genres and styles.

The method of phenomenal analysis is for elucidating the essence of the creative phenomenon of universal creative personalities on the example of the composer's legacy of Bohuslav Sheffer. The work uses the biographical method – in the study of the life path of the creative personality of Bohuslav Sheffer, as well as the method of theoretical generalization (to sum up the results). The scientific novelty of the work lies in the identification of specific features of the modern avant-garde in the work of Bohuslav Scheffer.

Key words: universal composer, modern avant-garde, European music, Slavic cultural tradition, creative personality.

Постановка проблеми. Слов'янська музична культура XIX–XX ст. виділяє багатий фактаж із національними розгалуженнями у мистецтві, що мають свої неповторні особливості прояву. Багато національних музичних шкіл перебували у різних взаємодіях, що перетиналися, розмежовуючись на якомусь історичному етапі й контактуючи один з одним на іншому. Так, польські композитори і виконавці становили до Першої світової війни впливовий прошарок музичних сил в Україні й були безпосередньо пов'язані з нею, серед них П. Коханський, В. Малішевський, Е. Млинарський, І. Падеревський, К. Шимановський, Б. Шеффер і багато інших. Одночасно українські композитори, виконавці та музикознавці – І. Белза, М. Завадський, Б. Лятошинський, Б. Яворський та інші – формувалися у зіставленні з польською культурною традицією.

Не треба забувати, що у XIX і на початку XX ст. Львівська консерваторія була навчальним закладом, орієнтованим на Відень, а з 1918 р. – на Варшаву, що першим ректором Одеської консерваторії був етнічний поляк В. Малішевський, згодом визнаний великим польським композитором. Однак внесок В. Малішевського суттєвий в культуру європейського Сходу й особливо Одеси як частини України: саме тут композитор написав свої основні твори, проявив себе вмілим організатором музичного життя, отримав широке визнання. Репресії більшовицької влади змусили В. Малішевського з сім'єю в 1921 р. виїхати у Польщу, яка тоді заявила про свій статус як Друга Річ Посполита, захопивши під свою владу Західну Україну і прийнявши до себе значну кількість антирадянської еміграції зі Сходу, передусім з Наддніпрянської України.

У XX ст. в Польщі відбувся стрімкий розвиток напрямів національної музики, запроваджено фестиваль «Варшавська осінь», Конкурс піаністів імені Ф. Шопена та інші музично-культурні акції, що зробило країну одним з провідних центрів тогочасного музичного життя в Європі. І це незважаючи на те, що на початку XX ст. польська

музична культура переживала кризу: вік романтизму минув, а його високий національний символ – шопенізм – ставав певною мірою стильовим анахронізмом. Поворот відбувся у зв'язку із діяльністю «Молодої Польщі» на чолі із З. Носковським, який писав краков'яки на протигагу мазуркам романтичної доби, і творчою діяльністю К. Шимановського, уродженого та вихованого в Україні і прийнятого й високо оціненого одеським мистецьким осередком набагато раніше, ніж у Польщі (Гиса, 2022: 22).

Також очевидними оглядами на зв'язок з українською культурою відрізнялася «краков'янська» гілка польського музичного мистецтва, яка зберігала панславістські устремління на контактність західного і східного слов'янського світу. Звідси впливає знакова значимість подій у музиці Польщі другої половини XX ст. для світового і вітчизняного мистецтва, оскільки польський авангард поєднував показники мистецьких досягнень планетарного рівня, які відповідно мають суттєвий стосунок до української традиції (Гиса, 2022: 22).

Злет краківської традиції – післявоєнна Польща, яка в особах Б. Шеффера і К. Пендерецького здобула світове визнання, причому у виявленнях принципового пограниччя – європейські Захід і Схід – як науково-творча, так і композиторська позиція вказаних митців. Саме на хвилі проягеллонських настроїв вибудувалися творчі здобутки Л. Роговського як теоретика індо-перського тла ладового мислення в музиці слов'ян, а також композиторські відкриття А. Пануфніка, якого старопольська, тобто ягеллонська, традиція надихала на програмні та образно-тематичні здобутки, в центрі яких опинився «Ягеллонський триптих», написаний у 1966 році до 1000-ліття Польської держави і хрещення Польщі (Bolesławska, 2001: 268).

Аналіз досліджень і публікацій. Протягом останнього часу дослідники які зверталися до проблем музики авангарду XX століття та його польських виходів: Д. Андросова (Андросова, 2011: 124), О. Козаренко (Козаренко, 2001: 36), О. Маркова (Маркова, 2010: 128), В. Гузеєва (Гузе-

ева, 1997: 24) та ін. Істотними є праці провідних польських музикознавців присвяченні творчості композитора: Грабовського Артура (Grabowski, 2017: 289), Ходор Ядвіги (Hodor, 2007: 66–77), Карасінської Марти (Karasińska, 2002: 268), Корської Йоанни (Korska, 1994: 53–76), Мікоса Марека (Mikos, 1993: 38–49) й інші.

Однак ця проблема недостатньо вивчена в українському та зарубіжному музикознавстві і потребує більш глибокого осмислення.

Мета статті – виявлення специфічних рис модерна-авангарду в творчості Б. Шеффера як співвідносною із загальнослов'янськими тенденціями музичної культури ХХ століття.

Виклад основного матеріалу. На жаль, мало відомою у вітчизняному і навіть у польському музикознавстві є постать композитора, теоретика, режисера, педагога, фортепіанного виконавця та музичного критика Б. Шеффера, творчість якого малодосліджена.

Богуслав Шеффер народився 6 червня 1929 року у Львові. Вивчав музикологію в професора Здіслава Яхімецького в Ягеллонському університеті, написав дипломну роботу про Вітольда Лютославського (1953) та вивчав композицію у Державній вищій школі музики в Кракові у професора А. Малявського, завершив навчання в 1953 році.

З 1954 до 1958 року працював на кафедрі історії та теорії музики Ягеллонського університету, а також в університетах Зальцбурга, Мідельбурга та в Нью-Йорку. У 1970 році отримав звання доктора наук (Hodor, 2007: 66).

У науковому доробку талановитого композитора, режисера та музиколога є багато оглядових праць з проблем сучасної музики: “Almanach polskich kompozytorów współczesnych: oraz rzut oka na ich twórczość” (Schaeffer, 1956: 131), “Mały informator muzyki XX wieku” (1958) (Schaeffer, 1958: 142), “Nowa muzyka: problemy współczesnej techniki kompozytorskiej” (1958 рік) (Schaeffer, 1958: 417), “Klasyca dodekafonii: część historyczna” (1961–1964) (Schaeffer, 1961: 180), “Leksykon kompozytorów XX wieku” II том – 1965 рік (Schaeffer, 1965: 358).

Ще одна праця – “Introduction to Composition” (1976) – одного з небагатьох у світовій літературі підручників з композиції. Перу науковця належать статті, присвячені, аналізу феномену сучасної музики, праці з філософії. Кожна наукова публікація Б. Шеффера викликає жвавий інтерес, і, як правило, гарячі дискусії. Він займався також режисурою, з 1980 року написав понад 40 п'єс для театру, які були перекладені на 17 мов світу. У 1990 році заснував свій власний видавничий

будинок в Зальцбурзі – Collsch Edition. Його театрознавчі дослідження, зосереджені довкола природи акторського перевтілення, де автор осмислює взаємозв'язок сценічної правди, ілюзії і брехні, ілюзії і розчарування. Його захоплює феномен акторської майстерності, він розглядає відносини між словом драматурга і креативністю актора, який завжди знаходиться в двозначному становищі: він і виконавець, і співтворець. Його цікавлять також акторські прийоми, які він використовував в його «інструментальному театрі» (Hodor, 2007: 67). До найбільш знаних творів Б. Шеффера належать: “Scenariusz dla nieistniejącego, ale możliwego aktora instrumentalnego” (1963), “Kwartet dla czterech aktorów” (1966), “Próby” (1989), “Kiedy” (1993) (Hodor, 2007: 67).

У творчості 1950–1960-х років Б. Шеффер, окрім пошуку нових музично-виразних засобів (гасло авангарду – «знайди свій звук»), як показав подальший аналіз, спирається на творчість вже академізованих на той час А. Шенберга, А. Веберна, О. Месіана та інших, показових у позиції послідовного а-традиціоналізму на відповідному історичному етапі (Лужний, 2016: 21).

Серед відомих творів композитора варто згадати “Мультимедійне щось: Мистецтво для четверо акторів і піаністи” (“Multimedialne coś: Sztuka dla czworo aktorów i pianisty”) (Multimedialne coś).

Цей твір, яка міцно вкорінена в інтерсуб'єктивній реальності, зображує битву авангардного польського художника Шеффера та його постійний пошук нового.

П'єса починається з того, що музикант приходить на концерт, який має стати вечором ушанування його творчості. У цій ролі – сам Богуслав Шеффер. Він не підозрює про те, що вся справа повна плутанина, що актори не розуміють, що вони повинні сказати, а сценарій побудований абсолютно безглуздо. «Мультимедійне щось» позиціонує глядача не як пасивного реципієнта, а як активного учасника того, що стає філософською лекцією про музику та культуру.

Троє акторів – двоє чоловіків, Валь і Мар і жінка Агн намагаються провести репетицію вистави, а сам Шеффер грає на піаніно на задньому плані. Непрофесійні та обмежені виконавці постають як сварливі бовдури, які постійно забувають свої репліки і, незважаючи на це, прагнуть зіграти головну роль. Вони так само ставляться до Шеффера, який грає на фортепіано і терпляче переносить зростаючий хаос, з презирством і ворожістю.

«Мультимедійне щось» не має лінійного сюжету. Є кілька мотивів, які разом складають

п'єсу, що репетується. Обидва чоловіки борються за посаду: кожен вважає себе великим актором, нехтуючи іншим. Репетиція постійно межує з хаосом, виявляючи зростаючу прірву між високою культурою та її меценатами і навіть тими, хто вважає себе її поціновувачами.

У розмові з *Gazeta Wyborcza* Богуслав Шеффер розповідає, що під час роботи над «Мультимедійною річчю» він спирався на свої п'єси 40-річної давності, на сольну п'єсу “*Scenariusz dla nieistniejącego lecz możliwego aktora instrumentalnego*” та “*Audjencja*” (*Bezczelnie splądrowaliśmy Schaeffera*).

«Подібно до цих п'єс, актор читає свій текст і інтерпретує те, що в ньому можна інтерпретувати. Але коли він відчуває натхнення, він грає без тексту, як піаніст, який знає партитуру, але вважає за краще поставити ноти перед собою». За словами Шеффера, «назва п'єси не може сказати нічого більше, ніж те, на що вона сором'язливо натякає (*Bezczelnie splądrowaliśmy Schaeffera*)».

Це щось театральне, щось для театру, і в першу чергу щось для актора Шеффера – найкращого, якщо можливо» (*Bezczelnie splądrowaliśmy Schaeffera*).

Як це часто буває в п'єсах митця, виставу формують реакції як акторів, так і публіки.

П'єса була поставлена у варшавському Театрі *Wajka* у 2007 році (до 60-річчя творчості Шеффера).

На сьогодні Богуслав Шеффер є однією із найбільш оригінальних постатей польського музичного життя. Він характеризується надзвичайно широким творчим діапазоном зацікавленням, як композитора його цікавлять експерименти з новими формами, жанрами і стилями. Одним із перших польських композиторів, він почав займатися електронною музикою.

В пам'ять про відомого композитора було створено фестиваль *Era Schaeffera* – це щорічна зустріч митців, присвячена театральній та музичній творчості Богуслава Шеффера. Щоб відзначити музичні та драматургічні досягнення Шеффера, з 2008 року фонд друзів мистецтв *Aurea Porta* регулярно організовує міжнародний фестиваль *Era Schaeffer*.

Хоча фестиваль постійно проходить у Варшаві, він супроводжується подіями, що відбува-

ються за кордоном, в т.ч. в Единбурзі та Мадриді. Під час наступних видань митця, які представляють такі галузі, як музика, театр, кіно та перформанс, заново відкривають для себе творчість Богуслава Шеффера. Мета цих мультимедійних заходів – наблизити митця до ширшої аудиторії. *Schaeffer4kids* – це реалізація авангардного музичного видовища, присвяченого дітям (2020 рік). Під час концерту звучали твори Богуслава Шеффера. У реалізації заходу були використані нові медіа, які познайомили найменших слухачів зі світом музичного авангарду Богуслава Шеффера у невідомій творчості цього видатного митця. Організаторам вдалося створити постійну групу реципієнтів культури та показати творчість Богуслава Шеффера молодим реципієнтам (*Bezczelnie splądrowaliśmy Schaeffera*).

Висновки. Богуслав Шеффер – один із найоригінальніших митців XX і XXI століття, якого багато хто вважає батьком нової музики в Польщі. Автор сорока п'єс, багатьох книг про сучасну музику, а також понад п'ятсот музичних композицій, Шеффер також є графічним дизайнером і одним із найбільш часто виконуваних сьогодні драматургів у Польщі. Серед його найбільш значущих композицій: “*Scenariusz dla nieistniejącego, ale możliwego aktora instrumentalnego*” (1963), “*Kwartet dla czterech aktorów*” (1966), “*Próby*” (1989), “*Kiedy*” (1993) та інші. Ці композиції були перекладені багатьма мовами та на сценах різних театрів у Лондоні, Парижі, Відні, Римі, Афінах, Мадриді, Боготі, Нью-Йорку, Лос-Анджелесі та Торонто.

Таким чином, основними рисами польського авангарду, що представляється Б. Шеффером як лідерство в національному мистецтві авангарду, є наступні: пристрасть до радикалізму засобів вираження школи Мессіана та Кельнського об'єднання, але із захистом національної автономії Віри та відповідної їй символіки музичних смислів; тяжіння до релігійної міжконфесійної містики краківської школи як опори художніх пошуків (вісь Пендерецький – Шеффер у творчості та організації музично-авангардної діяльності); усвідомлення «польського месіанства» у справі пропаганди художнього авангарду, але в Заході – у представництві у ньому слов'янської ідеї у вигляді музичних засобів (Лужний, 2016: 33).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андросова Д. Нариси з історії зарубіжної музики 1950-х – 1990-х років. США. Греція. Польща. Вип. 2. Одеса : Астропринт, 2011. 124 с.
2. Гиса О. Ягеллонство в Польщі та Україні як культурно-історичний феномен і чинник університетської музичної освіти ХХ століття. Тернопіль : ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2022. 98 с.
3. Гузеєва В. Вокальна симфонія. Класична модель та різновиди жанру : автореф. дис. ... канд. мистецтвознавства : 17.00.03 / Національна музична академія України ім. П.І.Чайковського. Київ, 1997. 24 с.
4. Козаренко О. Українська національна музична мова: генеза та сучасні тенденції розвитку : автореф. дис. ... докт. мистецтвознав. : 17.00.03. Київ, 2001. 36 с.
5. Лужный В. Польский модерн-авангард в контексте европейской музыки XX века. Магистерская работа. Одесса, 2016. с. 51.
6. Маркова О. Нариси з історії зарубіжної музики 1950-х – 1990-х років. Франція. Австрія. Німечина. Італія. Вип. 1. Одеса : Друкарський дім, 2010. 128 с.
7. Bogusław Schaeffer. Multimedialne coś. URL : <https://www.teatrpolonia.pl/event-data/1432/multimedialne-cos> (дата звернення: 21.08.2023).
8. Bolesławska B. Panufnik. Kraków : PWM SA, 2001. 459 s.
9. Bezczelnie splądrowaliśmy Schaeffera. Poćwiartowaliśmy go na drobne kawałki. URL : <https://wyborcza.pl/7,113768,28550721,nie-jestesmy-hienami-cmentarnymi-matmos-w-dialogu-z-schaefferem.html> (дата звернення: 21.08.2023).
10. Grabowski Artur: Prawdziwy Dramat Teatru. O metateatrze i metadramacie Bogusława Schaeffera, Kraków, 2017. 289 s.
11. Hodor J.M. Schäffer Bogusław : Encyklopedia Muzyczna PWM : część biograficzna pod red. E. Dziębowskiej. Kraków : Polskie Wydawnictwo Muzyczne SA, 2007. T. 9 : S–Śl. S. 66 – 77.
12. Karasińska, Marta. Bogusława Schaeffera filozofia nowego teatru. Poznań : Wydaw. Naukowe UAM. 2002. 268 s.
13. Korsa Joanna: *Ku nowoczesnej sztuce audiowizualnej, czyli teatralny „Scenariusz dla nieistniejącego, lecz możliwego aktora instrumentalnego” Bogusława Schaeffera*. Łódź: Zagadnienia Rodzajów Literackich. 1994. Z. 1/2. S. 53–76.
14. Lissa Z. Organizacja twórczości muzykologicznej. *Kwartalnik muzyczny*. Kraków. 1949. № 25. S. 212 – 221.
15. Mikos Marek: Teatr Bogusława Schaeffera. Wrocław : Notatnik Teatralny,. 1993. № 5. S. 38–49.
16. Schaeffer B. Almanach polskich kompozytorów współczesnych: oraz rzut oka na ich twórczość. Kraków : Polskie Wydawnictwo Muzyczne, 1956. 131 s.
17. Schaeffer B. Klasycy dodekafonii: część historyczna. Kraków : Polskie Wydawnictwo Muzyczne, 1961. 180 s.
18. Schaeffer B. Mały informator muzyki XX wieku. Kraków : Polskie Wydawnictwo Muzyczne, 1958. 142 s.
19. Schaeffer B. Nowa muzyka: problemy współczesnej techniki kompozytorskiej. Kraków : Polskie Wydawnictwo Muzyczne, 1958. 417 s.
20. Schaeffer B., Hanuszewska M., Trzaskowki A., Wachowicz Z. Leksykon kompozytorów XX wieku. Kraków : Polskie Wydawnictwo Muzyczne, 1965. T. 2 : M– Z. 358 s.
21. Schäffer B. Nowa muzyka. Problemy współczesnej techniki kompozytorskiej. Warszawa : Polskie Wydawnictwo Muzyczne, 1969. 1961 s.

REFERENCES

1. Androsova, D. (2011). *Narysy z istorii zarubizhnoi muzyky 1950-kh – 1990-kh rokiv*. SShA. Hretsiia. Polshcha. [Essays on the history of foreign music of the 1950s – 1990s. USA. Greece. Poland]. Vyp. 2. Odessa: Astroprint, 2011. 124 s. Vip. 2. Odessa: Astroprint. 124 p. [in Ukrainian].
2. Hysa, O. (2022). *Yahellonstvo v Polshchi ta Ukraini yak kulturno-istorychnyi fenomen i chynnyk universytetskoï muzychnoi osvity KhKh stolittia*. [Jagiellonianism in Poland and Ukraine as a cultural-historical phenomenon and a factor in university music education of the 20th century]. Ternopil : TNPU im. V. Hnatiuka. 98 s. Ternopil : TNPU named after V. Hnatiuk. 98 p. [in Ukrainian].
3. Huzieieva, V. (1997). *Vokalnaia symfoniia. Klasychna model ta riznovydy zhanru : Avtoref. dys. ... kand. mystetstvoznavstva : 17.00.03 “Muzychne mystetstvo”*. Kyiv. 24 s. Autoref. thesis ... candidate art studies : 17.00.03 “Musical art”. Kyiv. 24 p. [in Ukrainian].
4. Kozarenko, O.V. (2001). *Ukrainska natsionalna muzychna mova [Ukrainian national musical language: genesis and modern trends of development] : avtoref. dys. ... d-ra mystetstvoznavstva : 17.00.03 “Muzychne mystetstvo”*. Kyiv. 35 s. autoref. thesis ... doctor of art history : 17.00.03 “Musical art”. Kyiv. 35 p. [in Ukrainian].
5. Luzhnyi, V. (2016). *Polskiy modern-avangard v kontekstie yevropejskoy muzyky XX vieka [The polish style of modern-vanguard in context of the european music XX century. Magister work]* Libr. of ONMA name A. V. Nezhdanova. Odessa, 109 p. [in Ukrainian].
6. Markova, O. (2010). *Narysy z istorii zarubizhnoi muzyky 1950-kh –1990-kh rokiv*. Frantsiia. Avstriia. Nimechyna. Italiia. [Essays on the history of foreign music of the 1950 s-1990 s. France. Austria. Germany Italy]. Odessa : Drukarskyi dim. Vyp. 1. 128 s. Odessa : Printing house. Vol. 1. 128 p. [in Ukrainian].
7. Bogusław, Schaeffer. *Multimedialne coś*. [Multimedia something] URL : <https://www.teatrpolonia.pl/event-data/1432/multimedialne-cos> (date confirmed: 21/08/2023) [in Polish].
8. Bolesławska, B. (2001). *Panufnik [Panufnik]* Kraków : PWM SA, 2001. 459 s. – Kraków : PWM SA, . 459 p. [in Polish].

9. Bezczelnie splądrowaliśmy Schaeffera. Poćwiartowaliśmy go na drobne kawałki. [We brazenly plundered Schaeffer. We cut him up into little pieces] URL : <https://wyborcza.pl/7,113768,28550721,nie-jestesmy-hienami-cmentarnymi-matmos-w-dialogu-z-schaefferem.html> (date confirmed: 21/08/2023) [in Polish].
10. Grabowski, Artur (2017). Prawdziwy Dramat Teatru. O metateatrze i metadramacie Bogusława Schaeffera [The Real Drama of the Theatre. On Bogusław Schaeffer's metatheatre and metadrama]. Kraków, 289 p. [in Polish].
11. Hodor, J. (2007). Schäffer Bogusław : Encyklopedia Muzyczna PWM : część biograficzna pod red. E. Dziębowskiej [Schäffer Bogusław : PWM Music Encyclopedia : biographical part edited by E. Dziębowska] Kraków : Polskie Wydawnictwo Muzyczne SA. T. 9 : S–Ś. S. 66–77. Kraków: Polskie Wydawnictwo Muzyczne SA. Vol. 9: S–Ś. pp. 66–77 [in Polish].
12. Karasińska, Marta. (2002). Bogusława Schaeffera filozofia nowego teatru. [Bogusław Schaeffer's philosophy of the new theatre]. Poznań : Wydaw. Naukowe UAM. 268 s. Poznan : Wydaw. Scientific AMU. 268 pp. [in Polish].
13. Korska, Joanna (1994). *Ku nowoczesnej sztuce audiowizualnej, czyli teatralny „Scenariusz dla nieistniejącego, lecz możliwego aktora instrumentalnego” Bogusława Schaeffera.* [Towards modern audiovisual art, or Bogusław Schaeffer's theatrical “Scenario for a non-existent but possible instrumental actor”]. Łódź: Zagadnienia Rodzajów Literackich. Z. 1/2. S. 53–76. Lodz : Issues of Literary Types. Z. 1/2. pp. 53–76 [in Polish].
14. Lissa, Z. (1949). Organizacja twórczości muzykologicznej. *Kwartalnik muzyczny.* [Organization of musicological work. Music Quarterly]. Kraków. № 25. S. 212–221. Cracow. . No. 25. P. 212–221 [in Polish].
15. Mikos, Marek. (1993). Teatr Bogusława Schaeffera. [Bogusław Schaeffer Theatre] Wrocław: Notatnik Teatralny, № 5, S. 38–49.-Wrocław: Theater Notebook, No. 5, pp. 38–49. [in Polish].
16. Schaeffer, B. (1956). Almanach polskich kompozytorów współczesnych: oraz rzut oka na ich twórczość. [Almanac of Polish contemporary composers: and a glance at their work]. Kraków : Polskie Wydawnictwo Muzyczne. 131 s. Kraków : Polskie Wydawnictwo Muzyczne, 131 pp. [in Polish].
17. Schaeffer, B. (1961). Klasycy dodekafonii: część historyczna. [Classics of dodecaphony: historical part.] Kraków : Polskie Wydawnictwo Muzyczne, 180 s. Kraków : Polskie Wydawnictwo Muzyczne, 180 pp. [in Polish].
18. Schaeffer, B. (1958). Mały informator muzyki XX wieku. [A little guide to the music of the 20th century]. Kraków : Polskie Wydawnictwo Muzyczne, 142 s. Kraków : Polskie Wydawnictwo Muzyczne, 142 pp. [in Polish].
19. Schaeffer, B. (1958). Nowa muzyka: problemy współczesnej techniki kompozytorskiej. [New music: problems of contemporary compositional technique]. Kraków : Polskie Wydawnictwo Muzyczne. 417 s.- Kraków: Polskie Wydawnictwo Muzyczne. 417 p. [in Polish].
20. Schaeffer, B., Hanuszewska, M., Trzaskowki, A., Wachowicz, Z. (1965). Leksykon kompozytorów XX wieku. [Lexicon of 20th century composers]. Kraków : Polskie Wydawnictwo Muzyczne, T. 2 : M–Z. 358 s. Kraków : Polskie Wydawnictwo Muzyczne, Vol. 2: M–Z. 358 p. [in Polish].
21. Schäffer, B. (1969). Nowa muzyka. Problemy współczesnej techniki kompozytorskiej. [New music. Problems of contemporary compositional technique]. Warszawa : Polskie Wydawnictwo Muzyczne. 1961 s. Warsaw : Polskie Wydawnictwo Muzyczne. 1961 p. [in Polish].